O'rinova Maftuna Ixtiyor qizi

BuxDU Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik yo'nalishi magistranti.

AMIRIY DEVONIDA SO'Z QATLAMLARI VA ULARNING BADIIY-SEMANTIK TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Amir Umarxon (Amiriy)ning "Devoni Amir Umarxon" asarining leksik-semantik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda devon matnidagi so'z qatlamlari — arabiy, forsiy va turkiy leksika o'zaro uyg'unlikda o'rganilib, ularning semantik yuklamasi ochib beriladi. Shuningdek, she'riy matnda qo'llangan sinonimik qatorlar, ko'p ma'nolilik, ramziy ifodalar hamda tasavvufiy terminlarning funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada shoirning leksik tanlovi uning badiiy-estetik qarashlari bilan chambarchas bog'liqligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari Amiriy ijodining til xususiyatlarini chuqurroq anglashga hamda o'zbek mumtoz she'riyatida leksik-semantik tizimni o'rganishga xizmat qiladi.

Kalit So'zlar

Amiriy, devon, leksika, semantika, arabiy qatlam, forsiy qatlam, turkiy qatlam, tasavvufiy terminlar, badiiy til, sinonimiya.

Аннотация

В данной статье творчество Amir Umarxon (Амирий) и лексико-семантические особенности его произведения «Девон Амир Умархана» анализируются с научной точки зрения. В исследовании рассматриваются словарные пласты текста дивана — арабская, персидская и тюркская лексика — в их взаимной гармонии, а также раскрывается их семантическая нагрузка. Кроме того, анализируются синонимические ряды, многозначность, символические выражения и функциональные особенности суфийских терминов, используемых в поэтическом тексте. В статье обосновывается, что лексический выбор поэта тесно связан с его художественно-эстетическими взглядами. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию языковых особенностей творчества Амирия, а также изучению лексико-семантической системы в узбекской классической поэзии.

Ключевые Слова

Амирий, диван, лексика, семантика, арабский слой, персидский слой, тюркский слой, суфийские термины, художественный язык, синонимия.

Abstract

This article analyzes the lexical-semantic features of the work "Devoni Amir Umarxon" by Amir Umarxon (Amiriy) from a scientific perspective. The study examines the lexical layers of the divan text—Arabic, Persian, and Turkic vocabulary—in their interaction and reveals their semantic functions. It also explores synonymic series, polysemy, symbolic expressions, and the functional characteristics of Sufi terminology used in the poetic text. The article demonstrates

that the poet's lexical choices are closely connected with his artistic and aesthetic views. The results of the research contribute to a deeper understanding of the linguistic features of Amiriy's творчество and to the study of the lexical-semantic system in Uzbek classical poetry.

Keywords

Amiriy, divan, lexicon, semantics, Arabic layer, Persian layer, Turkic layer, Sufi terminology, poetic language, synonymy.

"Devoni Amir Umarxon" o'zbek mumtoz adabiyoti tarixida alohida o'rin tutadigan manbalardan biri bo'lib, u nafaqat badiiy-estetik jihatdan, balki til, uslub, leksik qatlam va semantik qurilish nuqtai nazaridan ham muhim ilmiy qiymatga egadir. Mazkur asar tili o'z davrining adabiy me'yorlarini, Qo'qon adabiy muhitining o'ziga xosliklarini, mumtoz she'riyat an'analari bilan bog'liq ko'p qatlamli lug'aviy boylikni va tasavvufiy-irfoniy tafakkur bilan uzviy aloqador semantik tizimni o'zida mujassamlashtiradi. Shu bois devon matnini o'rganishda faqat uning badiiy mazmunini emas, balki undagi leksik birliklarning manbai, qo'llanish doirasi, ma'no qatlamlari, tarixiy xususiyatlari, diniy-tasavvufiy terminlar tizimi, adabiy va ilmiy tushunchalar ifodasi kabi masalalarni ham alohida tadqiq etish zarur bo'ladi.

"Devoni Amir Umarxon"ning tilini kuzatish shuni ko'rsatadiki, unda turkiy asos yetakchi o'rinni egallagan bo'lsa-da, forsiy va arabiy qatlamlar ham faol qatnashadi. Bu holat mumtoz adabiyot an'anasi uchun tabiiy sanaladi. Chunki XVIII–XIX asrlar adabiy muhitida, ayniqsa saroy va ziyolilar doirasidagi ijodiy jarayonda ko'p tillilik, arab-fors ilmiy va adabiy merosiga tayanish, diniy-madaniy tushunchalarni arabiy birliklar orqali ifodalash, nafis badiiy tus yaratishda forsiy birliklardan foydalanish ancha kuchli edi. Amir Umarxon devoni ham ayni shu tarixiy-madaniy jarayonning mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Matnda uchraydigan turkiy, forsiy va arabiy unsurlar o'zaro qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi, mazmuniy va uslubiy jihatdan uyg'unlashgan til qatlamlari sifatida ko'zga tashlanadi.

Avvalo, devonning turkiy qatlami asarning tayanch lug'aviy bazasini tashkil etadi. Inson ruhiyati, ko'ngil holatlari, ishqiy kechinmalar, maishiy va axloqiy munosabatlar, tashqi va ichki dunyo tasviri ko'pincha turkiy birliklar vositasida ifodalanadi. Bunday holat devonning milliy til asosiga qurilganini ko'rsatadi. "Ko'ngil", "ko'z", "yo'l", "yurak", "dil", "yor", "o't", "dard", "sabr", "vafa", "vafo", "o'ksuk", "kulgu", "hijron", "visol" kabi ko'plab birliklar bevosita his-tuyg'u va ruhiy kechinmalarni ifodalashga xizmat qiladi. Turkiy qatlamning yetakchi o'rni shoirning xalq tiliga yaqin ifoda vositalaridan ham unumli foydalanganini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, devonda forsiy qatlam ham faol. Forsiy birliklar, odatda, nafis tasvir, latofat, mumtoz adabiy uslub, ishqiy-falsafiy kayfiyatni kuchaytirishda xizmat qiladi. "Gul", "bulbul", "dilbar", "jamol", "rang", "xush", "nigor", "nafosat", "mahbub", "mahvash" kabi birliklar ko'pincha tasvirning nozik, jozibali, latif ko'rinishini yaratadi. Forsiy leksika devonning badiiy-estetik qimmatini oshiruvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. U mazmunni og'irlashtirish uchun emas, aksincha, ma'no qatlamini nafislashtirish, poetik ohangni mustahkamlash, she'riy an'anaga mos uslub yaratish uchun xizmat qiladi.

Arabiy qatlam esa asarda, asosan, diniy, tasavvufiy, axloqiy, falsafiy va ilmiy tushunchalarni ifodalashda faol qatnashadi. "Ishq", "haqiqat", "ma'rifat", "ibodat", "ahkom", "mashayix", "sabr", "shukr", "haq", "fano", "baqo", "zuhd", "taqvo", "rahmat", "hikmat", "hikoya", "adab" singari birliklar devondagi arabiy qatlamning kengligini ko'rsatadi. Arabiy so'zlarning qo'llanishi matnga jiddiylik, ilmiylik, diniy-ma'naviy yuklama beradi. Bu holat ayniqsa shoirning tasavvufiy dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, Haq va banda munosabatiga oid fikrlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

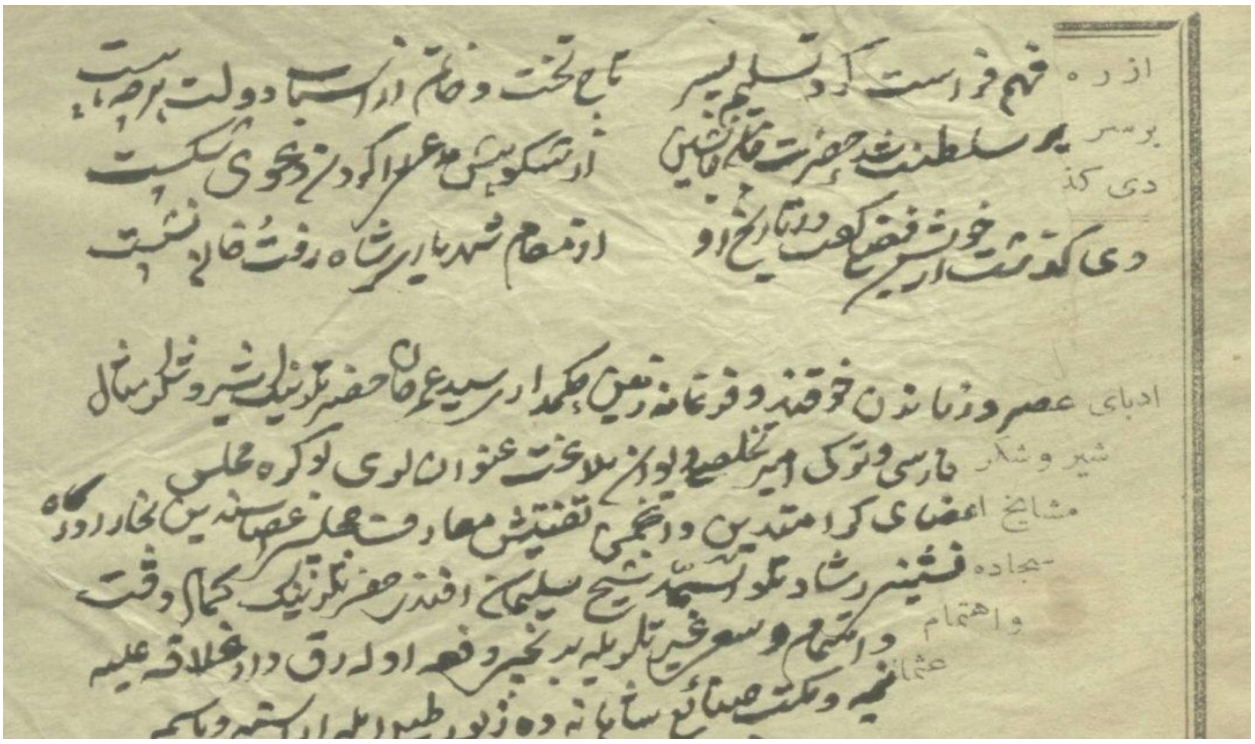
Demak, “Devoni Amir Umarxon”ning leksik tarkibi bir yoqlama emas, balki uch asosiy qatlam — turkiy, forsiy va arabiy unsurlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi asosida tashkil topgan murakkab tizimdir. Bu tizim shoirning keng saviyasi, davr adabiy an’analari va matnning ko‘p qirrali mazmuniy yo‘nalishi bilan chambarchas bog‘liq.

Devon tilining semantik qurilishini kuzatishda leksik birliklarni alohida semantik maydonlarga ajratish muhim. Asarda uchraydigan birliklar mazmuniy jihatdan bir necha yirik guruhlarga birlashadi. Birinchi navbatda, ishqiy-semantik qatlamni ko‘rsatish mumkin. Bu qatlamga “ishq”, “muhabbat”, “visol”, “hijron”, “vasl”, “dard”, “fig‘on”, “mahbub”, “yor”, “ko‘ngil”, “o‘t”, “ko‘z yosh” kabi birliklar kiradi. Ushbu so‘zlar shoir lirikasining hissiy asosini tashkil qiladi. Biroq mazkur ishqiy qatlamni faqat maishiy yoki dunyoviy muhabbat bilan cheklab bo‘lmaydi. Mumtoz she’riyat an’anasiga ko‘ra, ishq ko‘pincha ko‘p qatlamli ma’no kasb etadi: u bir tomondan ma’shuqqa bo‘lgan muhabbatni ifodalasa, ikkinchi tomondan ilohiy haqiqatga intilish, uchinchi tomondan ruhiy komillik sari harakat mazmunini ham o‘zida mujassam etishi mumkin. Shu ma’noda devondagi ishqiy leksika semantik jihatdan keng va chuqur qatlamga ega.

Ikkinchi yirik guruh tasavvufiy-semantik qatlamdir. Bu yerda “fano”, “baqo”, “pir”, “murshid”, “mashayix”, “zuhd”, “taqvo”, “zikr”, “suluk”, “haq”, “talab”, “visol”, “firoq” kabi birliklar ko‘zga tashlanadi. Bunday birliklar tasavvufiy tafakkurga xos bo‘lgan ruhiy kamolot, nafsni tiyish, Haq sari intilish, o‘zlikdan kechish, ma’naviy pishish kabi tushunchalarni ifodalaydi. Asardagi tasavvufiy leksikaning faol qo‘llanishi shoirning so‘fiyona qarashlar bilan tanish bo‘lganini, diniy-irfoniy muhit ta’sirida ijod qilganini ko‘rsatadi.

Uchinchi semantik guruh axloqiy-ma’rifiy leksikadir. “Adab”, “axloq”, “vafa”, “sadoqat”, “adolat”, “insaf”, “sabr”, “shukr”, “haq”, “rostlik”, “rahm”, “muruvvat” kabi birliklar shu qatlamga mansubdir. Bu so‘zlar shoirning insoniy komillik, fazilat, xulq-odob, ijtimoiy munosabat, odamiylik mezonlari haqidagi qarashlarini ifodalashga xizmat qiladi. Aynan shu qatlam orqali devonning tarbiyaviy va didaktik mohiyati ham ochiladi.

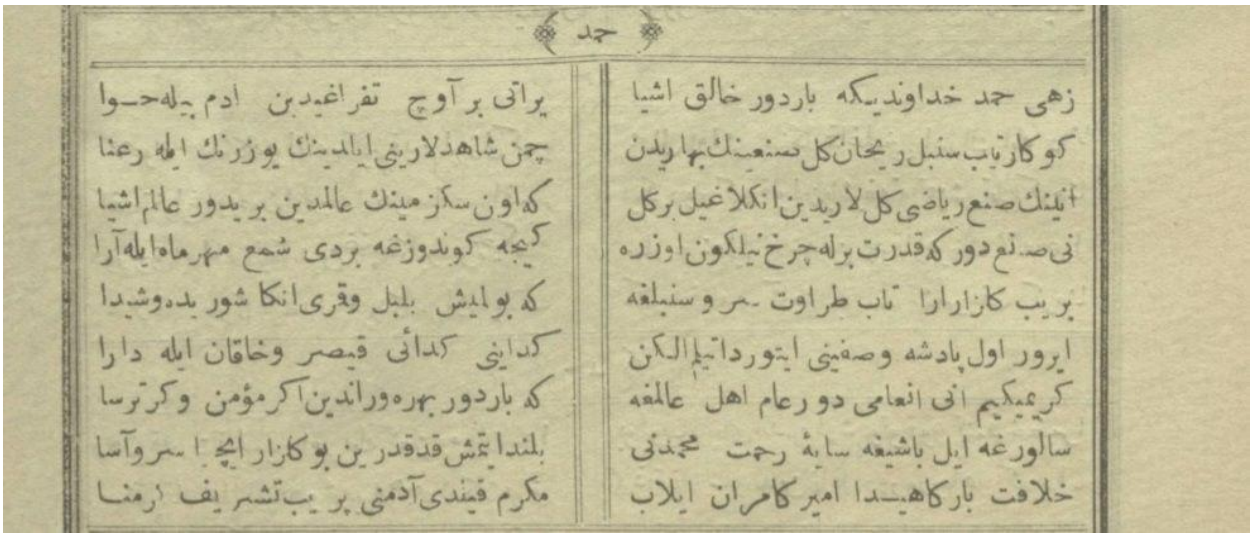
To‘rtinchi guruh diniy-huquqiy va ilmiy tushunchalarni ifodalovchi leksik birliklardir. Bu jihat ayniqsa sen yuborgan rasmlardagi parchalar asosida yanada yaqqol ko‘rinadi. Rasmda kichikroq yozuvlar orasida “ادبی”, “شاعر و شعر”, “مشایخ”, “احکام” kabi birliklar ko‘zga tashlanadi. Mazkur so‘z va iboralar matnda oddiy tasodifiy birlik sifatida emas, balki ma’lum rukn, mavzu yoki tushuncha ko‘rsatkichlari sifatida ishtirok etayotgandek taassurot qoldiradi. Bu esa devon yoki unga aloqador matnda leksik qatlamlarning o‘zaro aloqasi ancha murakkab ekanini, unda adabiyot, ijod, tasavvuf va diniy-huquqiy tushunchalar yonma-yon kelishini ko‘rsatadi.

Rasm. 221-betdan parcha (ruknlar: ادبی، شاعر و شعر، مشایخ، احکام).

Manba: Devoni Amir Umarxon, Buxoro san’at muzeyi, inv. № 27839/11.

“ادبی” birligi, avvalo, “adab”, “adabiylik”, “adabiy muhit”, “badiiy tafakkur” bilan bog‘liq ma’no qatorini uyg‘otadi. Bu so‘zning matnda uchrashi devonning faqat individual she’riy kechinmalar majmui emas, balki umumiy adabiy-madaniy muhitning mahsuli ekanini ko‘rsatadi. “Adabiy” tushunchasi bu yerda ikki ma’noda qimmatlidir. Birinchidan, u asarning badiiy tabiatini bildiradi. Ikkinchidan, u mumtoz sharq madaniyatidagi “adab” tushunchasining kengroq mazmunini, ya’ni odob, ilm, madaniyat va so‘z san’ati bilan bog‘liq umumiy ma’naviy makonni ham anglatadi. Shu jihatdan ushbu birlik matndagi leksikaning faqat hissiy emas, balki madaniy-ma’rifiy tabiatini ham ochadi.

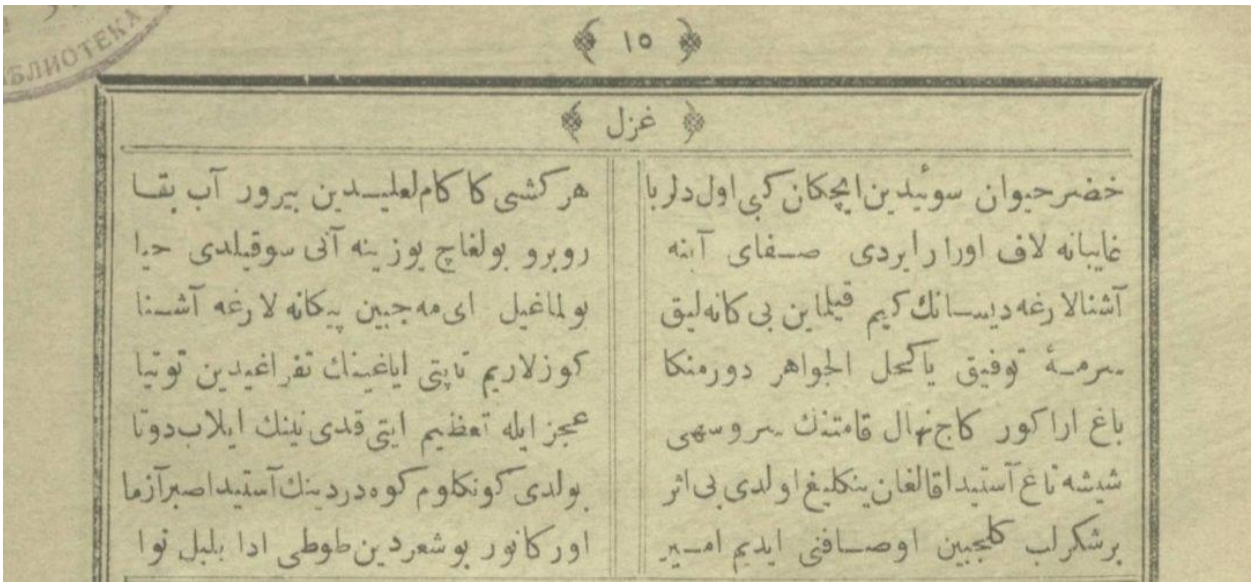

Rasm. 13-betdan parcha .

Manba: Devoni Amir Umarxon, Buxoro san’at muzeyi, inv. № 27839/11.

“شاعر و شعر” iborasi esa alohida ilmiy ahamiyatga ega. Bu birikma o‘z tarkibida ijod mahsuli va ijodkor shaxsni bir butun holda ifodalaydi. “She’r” va “shoir”ning yonma-yon kelishi adabiy jarayonning ikki asosiy unsuri — matn va muallif birligini bildiradi. Bu ibora matnda uchrashi orqali devonning o‘z davri adabiy muhiti, ijodkor shaxs mavqei, so‘z san’ati qadri bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

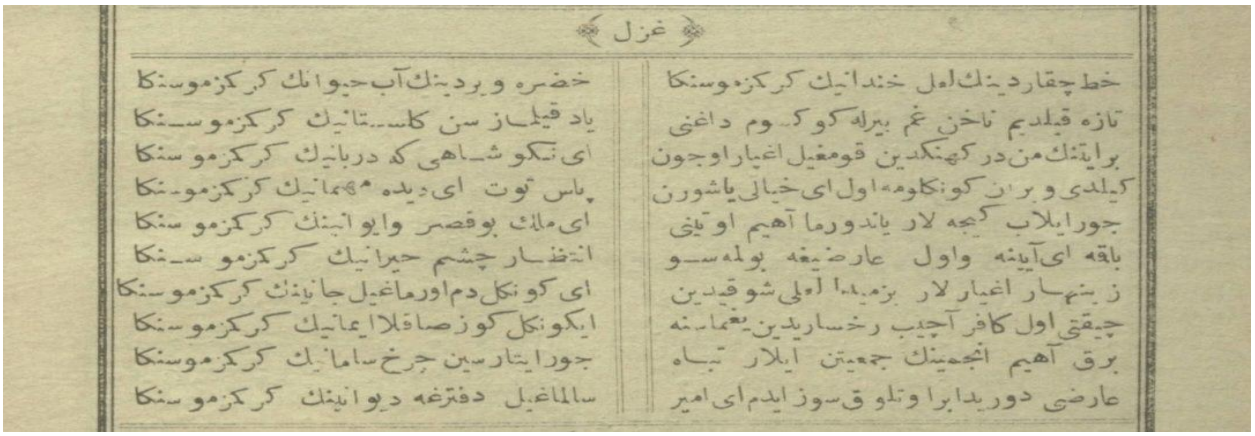
Shu bilan birga, “she’r va shoir” iborasi asar tilida poetik fikr va ijodkorlik konsepsiyasi mavjudligini anglatadi. Demak, bu yerda leksika faqat predmet yoki holatni emas, balki estetik tushuncha va adabiy tafakkur modelini ham ifodalab turibdi.

Rasm. 10-betdan parcha.

Manba: Devoni Amir Umarxon, Buxoro san’at muzeyi, inv. № 27839/11.

“مشایخ” birligi tasavvufiy qatlamning yaqqol namunasidir. “Mashayix” so‘zi sharq-islam ma’naviy an’anasida ruhiy pirlar, tariqat yetakchilari, ma’naviy ustozlar ma’nosida qo‘llanadi. Bu birlikning matnda uchrashi shoir dunyoqarashining tasavvufiy muhitsiz shakllanmaganini ko‘rsatadi. “Mashayix” termini orqali tasavvuf ahlining jamiyatdagi o‘rni, ma’naviy yetakchilik masalasi, ruhiy kamolot yo‘lida ustoz-shogird munosabati kabi mazmunlar yuzaga chiqadi. Demak, bu termin devon leksikasining diniy-irfoniy qatlamini dalillovchi muhim birlik hisoblanadi.

Rasm. 14-betdan parcha.

Manba: Devoni Amir Umarxon, Buxoro san’at muzeyi, inv. № 27839/11.

“احکام” so‘zi esa arabiy qatlamga mansub bo‘lib, “hukmlar”, “qoidalar”, “shariat mezonlari” ma’nolarini ifodalaydi. Bunday birlikning uchrashi matnda diniy-huquqiy mazmunning ham mavjudligini ko‘rsatadi. “Ahkom” termini orqali shariat, qonun, diniy mezon, amal va e’tiqod bilan bog‘liq tushunchalar anglashiladi. Bu holat devon tilida diniy terminologiya faol qo‘llanilganini, shoirning ma’naviy-diniy qarashlari lug‘aviy qatlamda ham o‘z ifodasini topganini tasdiqlaydi.

Yuqoridagi dalillar asosida aytish mumkinki, devonning leksik-semantik tizimida bir-biridan farqlanuvchi, ammo o‘zaro bog‘liq bo‘lgan kamida to‘rtta qatlam faol: adabiy-madaniy, poetik, tasavvufiy va diniy-huquqiy qatlamlar. Rasmlardagi birliklar aynan shu ko‘p qatlamlilikni amaliy ravishda ko‘rsatib beradi. Bu jihat ilmiy ish uchun muhim, chunki matnning leksik tizimi nazariy umumlashma bilan emas, konkret yozuv namunasi bilan ham dalillanadi.

Devonda arxaik va tarixiy leksika masalasi ham e’tiborga loyiq. Mumtoz asarlar tilida bugungi o‘zbek adabiy tilida faol bo‘lmagan yoki ma’nosi toraygan, shakli o‘zgargan, ishlatilish doirasi cheklangan ko‘plab birliklar uchraydi. “Devoni Amir Umarxon” ham bundan mustasno emas. Matnda ayrim grammatik shakllar, eski fe’l ko‘rinishlari, qadimgi uslubiy birliklar, tarixiy mazmun yuklagan so‘zlar uchrashi tabiiy. Bunday birliklar asarning tarixiy davrga mansubligini ko‘rsatibgina qolmay, balki matnni o‘qish va talqin etishda tarixiy-filologik yondashuv zarurligini ham bildiradi. Arxaik birliklar matnning davr ruhini saqlab qolgan, uning o‘z zamonasi bilan aloqasini mustahkamlagan lug‘aviy unsurlar sifatida qimmatga ega.

Asarda ma’no ko‘chishi va semantik kengayish hodisalari ham faol kuzatiladi. Mumtoz she’riyat tilida ko‘plab birliklar bevosita lug‘aviy ma’nosidan tashqari ramziy, ko‘chma, irfoniy ma’nolarda ham ishlatiladi. Masalan, “yor” ko‘pincha oddiy ma’shuq obrazidan yuqoriroq ma’noga ega bo‘lib, ilohiy ma’shuq yoki Haq timsolini ifodalashi mumkin. “Ko‘ngil” insonning ichki olami, ruhiy markazi, ma’naviy idrok maydoni sifatida keladi. “Ishq” esa oddiy sevgi hissidan ko‘ra kengroq ma’no kasb etib, ruhiy poklanish, ilohiy nurga intilish, insonning komillik yo‘lidagi ichki harakati kabi tushunchalarni o‘zida jamlaydi. “Yo‘l” birligi ham ko‘p hollarda tasavvufiy suluk, ma’naviy safar, ruhiy yuksalish yo‘li ma’nolarini anglatadi. Bu kabi holatlar devon semantikasining ko‘p qatlamliligini ko‘rsatadi.

Leksik birliklarning funksional-uslubiy vazifasi ham muhim. Turkiy birliklar ko‘pincha soddalik, tabiiylik va samimiylikni ifodalaydi. Forsiy birliklar nafosat va latofat yaratadi. Arabiy birliklar esa ilmiylik, diniylik, jiddiylik, falsafiy chuqurlik baxsh etadi. Demak, turli manbadagi so‘zlar

matnda shunchaki aralashib ketmagan, balki ma’lum uslubiy vazifani bajarishga safarbar qilingan. Bu esa Amir Umarxonning tilni sezish qobiliyati, uslub tanlashdagi mahorati va mumtoz adabiy me’yorlarga bo‘lgan yuksak munosabatini ko‘rsatadi.

Devonda konseptual leksika ham mavjud. Asarning markaziy g‘oyalarini ifodalovchi asosiy tayanch birliklar sifatida “ishq”, “ko‘ngil”, “yor”, “haq”, “sabr”, “vafa”, “hijron”, “visol” kabi so‘zlarni ko‘rsatish mumkin. Bular matnning turli joylarida turli ma’no nozikliklari bilan takrorlanib, umumiy mazmuniy karkasni shakllantiradi. Ayniqsa “ishq” va “ko‘ngil” birliklari devonning semantik markazini tashkil etadi. “Ishq” — harakat, iztirob, intilish, yetishish, ruhiy yuksalish konsepti bo‘lsa, “ko‘ngil” — shu jarayonlarning ichki makoni sifatida namoyon bo‘ladi. “Yor” esa intilish obyekti, “haq” esa eng oliy ma’naviy haqiqat sifatida keladi. Bu birliklar o‘zaro semantik bog‘lanib, devonning g‘oyaviy-falsafiy dunyosini vujudga keltiradi.

Sinonimiya hodisasi ham devon leksikasining boyligini ko‘rsatadi. Shoir bir mazmunni ifodalashda turli birliklardan foydalanadi. Masalan, muhabbat maydoniga oid “ishq”, “muhabbat”, “ulfat” kabi birliklar ma’no jihatdan yaqin bo‘lsa-da, uslubiy nozik farqlarga ega. Shuningdek, “yor”, “ma’shuq”, “dilbar” kabi so‘zlar ham bir-biriga yaqin mazmunli bo‘lsa-da, turli kontekstda turli estetik va semantik rang kasb etadi. Sinonimik qatorlarning mavjudligi matnning rang-barangligini oshiradi, takrorni kamaytiradi, mazmunni nozik farqlarda ifodalash imkonini beradi.

Emotsional-ekspressiv leksika devonda juda faol. “Dard”, “fig‘on”, “hijron”, “alam”, “sabr”, “shukr”, “visol”, “quvonch”, “o‘t”, “yig‘i”, “ko‘z yosh” kabi birliklar inson ruhiy holatining tebranishlarini ifodalashga xizmat qiladi. Bunday birliklar matnning hissiy ta’sir kuchini oshiradi. Ayniqsa ishqiy va tasavvufiy she’riyatda emotsional-ekspressiv qatlam faqat tuyg‘uni ifodalash emas, balki ma’naviy tajriba va ruhiy iztirobni namoyon etish vositasi ham bo‘ladi. Shu ma’noda Amir Umarxon devonidagi bu qatlam ham shoirning ruhiy-intellektual olami haqida muhim ma’lumot beradi.

Diniy leksika masalasida ham devon boy manbadir. “Haq”, “ibodat”, “ahkom”, “duo”, “sabr”, “shukr”, “rahmat”, “taqvo”, “zuhd”, “hikmat” kabi birliklar matnda diniy-ma’naviy dunyoqarashning faol ifodasidir. Diniy leksika tasavvufiy qatlam bilan birgalikda kelib, ko‘pincha axloqiy-semantik maydon bilan ham tutashadi. Bu holat sharq mumtoz adabiyotidagi sinkretik xususiyat, ya’ni badiiylik, diniylik, axloqiylik va tasavvufiylikning o‘zaro uyg‘unlashuvi bilan bog‘liqdir.

“Devoni Amir Umarxon” tilini Qo‘qon adabiy muhiti kontekstida ko‘rish ham zarur. Qo‘qon muhitida turkiy she’riyat rivoj topgan, saroy adabiyoti, ziyolilar davrasi, devonchilik madaniyati va mumtoz an’ana kuchli bo‘lgan. Bunday muhitda yaratilgan asarlarda til me’yorlashgan, arab-fors an’anasiga tayangan, ayni vaqtda mahalliy turkiy ifoda ham saqlangan bo‘ladi. Amir Umarxon devonida aynan shu muhitning izlari seziladi. Leksik boylik, uslubiy qatlamlarning uyg‘unligi, diniy va tasavvufiy terminlarning faol qo‘llanishi, adabiy-madaniy tushunchalarning mavjudligi bu fikrni tasdiqlaydi.

Matnda uchraydigan kichik yozuvli birliklar — “ادبی”, “شاعر و شعر”, “مشایخ”, “احکام” — dissertatsiya uchun alohida daliliy ahamiyatga ega. Ularni rasm sifatida joylashtirish va tahlilga bog‘lash ilmiy ishning ishonchliligini oshiradi. Shu bois 3.1 fasl ichida ularni quyidagicha keltirish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

Tadqiq etilgan nusxada uchraydigan “ادبی”, “شاعر و شعر”, “مشایخ”, “احکام” kabi birliklar matnning mavzular bo‘yicha tasniflanganligini hamda unda adabiy, poetik, tasavvufiy va diniy-huquqiy

leksik qatlamlar uyg‘unlashganini ko‘rsatadi. Mazkur birliklar asarning ko‘p qatlamli semantik tuzilishga ega ekanini aniq dalillaydi.

Umuman olganda, “Devoni Amir Umarxon”ning leksik-semantik va til xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, asar tili boy, murakkab va ko‘p manbali lug‘aviy tizimga ega. Unda turkiy qatlam asosiy tayanch bo‘lsa, forsiy birliklar nafislik va latofatni, arabiy birliklar esa diniy-falsafiy va ilmiy mazmunni kuchaytiradi.

Semantik maydonlar ishqiy, tasavvufiy, axloqiy, diniy va adabiy-madaniy yo‘nalishlar bo‘yicha tashkil topgan. Matnda uchraydigan tasavvufiy terminlar shoirning irfoniy qarashlari bilan bog‘liq bo‘lsa, “adabiy”, “she’r va shoir” kabi birliklar adabiy jarayon va madaniy tafakkur bilan aloqadorligini ko‘rsatadi. “Mashayix” va “ahkom” singari birliklar esa diniy-irfoniy va shariatga oid qatlamni dalillaydi. Arxaik va tarixiy leksika asarning davrga mansubligini ko‘rsatadi, ma’no ko‘chishi va semantik kengayish hodisalari esa matn mazmunining ko‘p qatlamli ekanini namoyon qiladi.

Shunday qilib, “Devoni Amir Umarxon” nafaqat badiiy asar, balki til tarixi, leksikologiya, semantika va matnshunoslik uchun ham muhim ilmiy manba hisoblanadi. Uning leksik-semantik tizimi shoirning individual uslubini, davr adabiy muhitini va mumtoz she’riyatning ko‘p qatlamli til tabiatini yoritishda katta ahamiyatga ega. Aynan shu jihatlar devonni filologik tadqiqot obyekti sifatida qimmatli qiladi.

Mazkur faslda “Devoni Amir Umarxon”ning leksik-semantik va til xususiyatlari tahlil qilinar ekan, asar tilining ko‘p qatlamli va murakkab tuzilishga egaligi aniqlandi. Devon leksikasi turkiy, forsiy va arabiy unsurlarning uyg‘unlashuvi asosida shakllangan bo‘lib, bunda turkiy qatlam tayanch vazifani bajarsa, forsiy va arabiy birliklar badiiy-estetik hamda diniy-falsafiy mazmunni boyitadi. Asardagi ishqiy, tasavvufiy, axloqiy, diniy va adabiy-madaniy semantik maydonlar uning g‘oyaviy-mundarijaviy ko‘lamini kengaytiradi.

Tadqiq etilgan sahifadagi “ادبی”, “شاعر و شعر”, “مشایخ”, “احکام” kabi birliklar matnda adabiy, poetik, tasavvufiy hamda diniy-huquqiy qatlamlar mavjudligini dalillaydi. Bu esa devonning faqat she’riy kechinmalar ifodasi emas, balki ma’naviy, madaniy va ilmiy tushunchalarni ham qamrab olgan ko‘p qirrali manba ekanini ko‘rsatadi. Shuningdek, arxaik va tarixiy birliklarning mavjudligi asarning til tarixini o‘rganishdagi ahamiyatini oshiradi, ma’no ko‘chishi va semantik kengayish hodisalari esa matnning ichki mazmuniy teranligini namoyon etadi.

Xulosa qilib aytganda, Devoni Amir Umarxon”ning leksik-semantik tizimi shoirning badiiy tafakkuri, irfoniy qarashlari, davr adabiy muhiti va mumtoz adabiy til me’yorlari bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan. Shu jihatdan mazkur devon o‘zbek mumtoz adabiy tili taraqqiyotini o‘rganishda muhim lingvistik va matnshunoslik manbasi sifatida baholanishi mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. *Xazoyin ul-maoniy*. – Toshkent: Fan, 1983–1985.
2. N.Mallayev. *O‘zbek adabiyoti tarixi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1976.
3. Shamsiddin Sirojiddinov. *O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
4. A.Qayumov. *Adabiyotshunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2005.
5. Izzat Sulton. *Adabiyot nazariyasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1980.
6. B.Valixo‘jayev. *O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi*. – Toshkent: Fan, 1993.
7. Fitrat. *Adabiyot qoidalari*. – Toshkent: Ma’naviyat, 1995.
8. E.Bertels. *Navoiy va o‘zbek adabiyoti*. – Moskva, 1965.

9. V.Zohidov. *Mumtoz adabiyot tahlili*. – Toshkent: Fan, 1974.
10. ASOSIY MANBA

10. Amir Umarxon (Amiriy).Devoni Amir Umarxon*. – Buxoro san’at muzeyi, inv. № 27839/11 (toshbosma nusxa).